

Микола Вербовий

ОБРАЗ ДЕРЕВА У ТВОРЧОСТІ ДВОХ ПОЕТІВ*

У Івана Світличного є одна, здавалося б, непримітна поезія, що має назву *Ми — дерева* (причому, маємо депо відмінні варіанти цього вірша, надруковані в обох виданнях — *Серце для куль і для рим* (С.78) та *У мене тільки слово* (С.46), не входячи в текстологічні проблеми, зауважимо, що ми будемо опиратися на текст харківського видання). Ось цей вірш:

Ми — дерева

С.Кириченко

- I 1 Гелгочуть хмари... Хмарам скрутно,
2 Лопочуть білими крильми:
3 Пора!.. У вирій!.. Жах зими
4 Крутим незвіданим маршрутом
- II 1 Жене світ за очі. А ми —
2 Дерева. Рід терпучий, гнугий,
3 Коріння — в землю, ніби спрути,
4 А крона — вгору, а грудьми —
- III 1 До шквалу, до терпкої долі.
2 Нам листя рве, ми дубнем, голі,
3 А — стоїмо. Могли б, могли б —
- IV 1 На час же тільки, доки скрутно,
2 Гайнути в вирій... перебути...
3 Вгризаємося вглиб і вглиб.

1974

Композиційною домінантою розгляданої поезії є протиставлення *хмари : дерева*; при цьому стверджено: *ми — дерева*, а перший елемент

* Сердечно дякую Юркові Кундрату за надані мені видання, без яких годі було б написати цю статтю.

опозиції *хмари*, що очевидно, слід співвіднести з особовим займенником ‘вони’, який, правда, у вірші відсутній, тобто займенниковими формами це протиставлення виражене неповно: в тексті є лише займенник *ми*, неповнота, як думаємо, обумовлена й тим, що вірш *про нас*, а не ‘про них’.

Елемент опозиції *хмари* можна розуміти як метафору, до цього нас підштовхує перше дієслово поезії *геллочуть хмари* (I 1), очевидна річ, що *геллочуть* насправді гуси (Гр. I 348; СУМ II 47), далі в тексті як натяк на гусей можемо розглядати слова *лопочуть білими крильми* (I 2) та іменник *вирій* (I 2), щоб зняти непорозуміння, білі не тільки гуси, а й журавлі, проте журавлі курлячуть.

Отже, хмари, повторимо, — метафора–алюзія гусей; в цьому нас переконують і далші слова *жах зими* (I 3)... *жене світ за очі* (II 1). У цьому образі, як гадаємо, суттєва роль належить білому кольорові: не лише хмари білі, здебільшого в моменти психологічної напруги якраз вони й не білі, проте гуси білі незалежно від психологічного стану людини. Як нам видається, можна говорити про те, що для поета тут гуси є символом безтурботного й ситого життя. Відповідно, слова *лопочуть білими крильми* (I 2) сприймаємо як важливу деталь: семантика дієслова *лопотіти* ‘розвіваючись на вітрі, видавати глухі звуки’, і ‘говорити поспішно, неясно’ (СУМ IV 547) у поєднанні з *білим* указує, скоріше всього, на галасливість та незреалізованість надій/ мрії ‘гусей’, пор. розробку мотиву крил у І.Драча (Драч 1972, 57–58). З цього виходить, що *білий каліф* тут — ознака не чистоти, а чистенького.

У другій строфі вербалізована опозиція *хмари–гуси : дерева*, причому ліричний герой повторює, що *ми — дерева* (II 1–2), енжамбеман у межах строфи допомагає виділити іменну частину присудка як семантично важливу. Іменник має форму множини, отже, займенник *ми* включає не лише С.Кириченко, для якої цей вірш і написаний, та ліричного героя поезії, *ми* об’єднує, що очевидно, більшу кількість людей, наскільки ця кількість численна/ нечисленна (дерева складають *Рід терпучий, глутий* (II 2)) неважливо, оскільки *ми*, якщо можна так сказати, якісно відмінні від ‘них’: їх уже тільки *жах зими* (I 3) *жене світ за очі* (II 1). Власне тому, що зараз, у цю хвилину є, існуємо тільки *ми*, протиставлення в тексті особових займенників не виражене.

Далі розгортається характеристика дерев, що складає другу частину опозиції *хмари : дерева*. На наш погляд, тут приховано нове протиставлення, перша частина якого *білий* названа в другому рядку першої строфи, а друга частина розглядає опозиції прямо не вказана, проте вона, без жодного сумніву, є, стовбури дерев восени *не білі* (берези до уваги тут не беремо, оскільки є окремий сонет, присвячений саме

березам). Слова *ми дубнем, галі* (III 2) наголошують, окрім усього іншого, й на пізній, — точніше — глибокій осені. Отже, *біле* як ознака ‘чистого, правильного життя’ протиставлене *небілому* ‘нечистому, відповідно з погляду ‘чистого’, неправильному життю’; натяк на цю опозицію є у другій строфі в третьому рядку: *коріння — в землю*, земля, що живить дерева, чорна, тут можлива алюзія на небілість дерев. З іншого боку, земля, з якої ростимо *ми, дерева*, — це стабільність і непристосуванство, оскільки *ми* ростимо *До шквалу, до терпкої долі* (III 1), тому й *Взриваємося вглиб і вглиб* (IV 3), щоб вистояти. Для *нас* земля (як, до речі, і для І.Франка) — мати. Земля тут виразно протистоїть хмарам (натяк на скороминуність) та вирію (місце, де можна заховатися від холоду й голоду).

У II, III та IV строфах (характеристика дерев) немає жодного дієслова на означення звуку, а в I строфі (означення хмар–гусей) виступає аж дві таких лексеми *гелгочуть* та *лопочуть*, що можна витлумачити як зіптовхування *галасливості* : *мовчазності* (нагадаємо, що обидва дієслова в українській мові другої половини XX ст. характеризують також і процес мовлення (СУМ II 47, IV 574).

Вірш *Ми — дерева* — самоозначення, самохарактеристика гурту/спільноти людей, до яких належить і С.Кириченко.

Розгляданий сонет Івана Світличного виявляється, на наш погляд, на диво близьким до однієї поезії іншого українського поета, Івана Мацинського (1922–1987).

Рондель прямиївського поета недатований і не має назви (Мацинський 1989, 62):

	1 Коряве дерево в землі скелястій
I	2 корениться, здається, назавжди.
3 і негідь, і вітри занадто часті,
4 потвори всі, чорти і нечорти
	1 на ньому вішають свої цяцьки,
II	2 дрантя усяке і усякі снасті.
3 Коряве дерево в землі скелястій
4 корениться, здається, назавжди.
	1 Але прямує вперто до мети:
III	2 круг нього зводяться ростки вихрасті,
3 невимогливі і в житті незаздрі:
4 і виведе лісок до висоти
5 коряве дерево в землі скелястій!

Семантичним центром аналізованого тексту є, як бачимо, *коряве дерево*. Найперше впадає в око, що дерево росте на *землі скелястій* (І 1, ІІ 3, ІІІ 5), то й не дивно, що воно *коряве*, бо мусить боротися за життя і з землею. Повтор одного й того ж вірша аж три рази, як думаємо, має наголосити на самому факті буття дерева, важливості цього існування для ліричного героя. Форма однини іменника *дерево*, скоріше всього, вказує, що оповідач говорить сам до себе (а текст І.Світличного, нагадаємо, адресований С.Кириченко); чи не тому рондель не має назви? Отже, ліричний герой знаходить певну схожість, подібність свого життя й життя корявого дерева (у вірші *Закрита* поет “зізнається” *коряве дерево я* (Мацінський 1989, 68)).

Доля дерева—людини в І.Мацінського недалеко відійшла від долі дерев у сонеті І.Світличного: *і негідь, і вітри занадто часті / потвори всі, чорти і нечорти / на ньому вішають свої цяцьки, драптя усяке і усякі снасті* (І 3–4, ІІ 1–2). Зате у третій строфі означено коряве дерево як таке, що *прямує вперто до мети* (ІІІ 1), більше того, важливим, гадаємо, тут є не стільки саме дерево, скільки *ростки вихрасті, / невимогливі і в житті незадрі* (ІІІ 2–3), які ростуть *круг* (ІІІ 2) корявого дерева. Зрозуміло, що названі риси характеризують не тільки *ростки*, а й *дерево*: вони — рід, тому коряве дерево й *виведе лісок до висоти* (ІІІ 4).

Отже, рондель І.Мацінського — теж спроба самохарактеристики, хоча адресована ця характеристика насамперед самому ліричному героєві.

Першим естетично спростив у нас рондель П.Тичина (Квятковський 1966, 249–250); закоханість І.Мацінського у цій строфі, безумовно, від П.Тичини (Бача 1990, 40): у збірці *Меридіани і паралелі* ми нарахували п’ятнадцять ронделів (Мацінський 1989, 59–65; 101–106; 149–151).

Джерелом розгляданого тексту І.Мацінського, найвірогідніше, є другий *Рондель* (Тичина 1983, 117):

І 1 Мобілізуються тополі
 2 під хмарним вітром на горі...
 3 Уже давно ми на порі,
 4 давно всіх кличемо: до волі!

ІІ 1 До волі, бідні, босі й голі!
 2 не час сидіти у норі!
 3 Мобілізуються тополі
 4 під хмарним небом на горі...

1 Гукнем же в світ про наші болі!
 2 Щоб од планети й до зорі —

III 3 Почули скрізь пролетарі,
4 за що ми б'ємся тут у полі!
5 Мобілізуються тополі...

1920

Неважко помітити, що тичинівським тополям відповідає коряве дерево І.Мацінського. Формальне зіткнення множини й однини *тополі* : *коряве дерево* веде до глибшої опозиції *краса* : *некраса* / *потворність*, (тополя, як відомо, в народній культурі виступає символом стрункості (*дівка* — як *тополя* (УНП 567)) та дівочості, пор. далі *Уже давно ми на порі* (І 3); коряве дерево в цій парі, зрозуміло, передає нестрункість), причому, якщо можна так сказати, краси багато, а потворність одна, сама по собі. Семантично близькими — хоча якісно відмінними! — є тополі *на горі* (І 2), та коряве дерево *в землі скелястій* (І 1).

Певну подібність між обома текстами можна виявити й на рівні конструкційних особливостей: друга строфа ронделя П.Тичини пов'язана з першою повтором словоформи *до волі!* (І 4; II 1). І.Мацінський розпочинає речення в першій строфі і закінчує у другій: *і негідь, і вітри занадто часті, / потвори всі, чорти і нечорти // на ньому вішають свої цяцьки, / дрантя усяке і усякі снасті* (І 3–4; II 1–2), тобто семантично дві строфи поєднані; оскільки розрив припадає на середину речення, то фактично маємо окрему строфу, облямовану двома віршами *Коряве дерево в землі скелястій / корениться, здається, назавжди*.

Здається, перегук розгляданих текстів можна вбачати й у лексичі: у Тичини *бідні, босі й голі* (II 1), а в Мацінського *дрантя усяке* (II 2). Якщо в П.Тичини *тополі* 'краса', як і *ми, пролетарі*, кличуть бідних *до волі!*, то в І.Мацінського *коряве дерево* наче слугує 'некрасі' — *негоді, вітрам, потворам, чортам і нечортам*, що вішають на ньому відповідно цяцьки, дрантя і *усякі снасті* (II 2); проти вірша П.Тичини, де сказано лише про один *хмарний вітер* (І 1), І.Мацінський посилює (множина) й деталізує (однорідні присудки) 'некрасу'.

У третій строфі протиставлення форми множини у П.Тичини *гукнем, про наших болі* (III 1) та однини в І.Мацінського *прямує* (III 1) поглиблене семантикою дієслів *гукати* : *прямувати* опозиція 'кричати : робити', причому, на наш погляд, не випадковим є вибір слова *прямувати*, внутрішня форма якого вказує на *прямий* 'некривий, справжній' (Гр. III 495; СУМ VIII 367). У межах тексту Мацінського виявляється зіставлення *коряве дерево* : *прямує*, отже, неструнке, некрасиве, коряве дерево прямо йде

до мети, до висоти. Для П.Тичини стрункі, молоді *тополі*¹ обернулися трагедією (Стус 1993, 34; 50), не знати про яку І.Мадцинський не міг: прямицький поет напевне давно відчув нетичинівський характер *Ронделів*; характерно, що стаття О.Зілінського *Тичина діалектичний* надрукована була 1967 року саме в *Дуклі*, яку редагував І.Мадцинський.

Текст І.Мадцинського складається, як того й вимагає форма ронделя, із трьох строф, хоча насправді автор, як ми вже говорили, семантично об'єднав перенесенням першу й другу строфи в одну, тобто смисловий центр поезії пролягає між другою та третьою строфами: у першій частині тексту масмо вісім віршів, у другій — п'ять, значить, перша частина лінійно гармонійна, друга — ні. Негармонійність, як нам здається, поперше, ритмом передає корявість, негармонійність дерева, а по-друге, виділяє середину другої частини — вірш *невимогливі і в житті незаздрі* (Ш 3), навколо якого розгорнено решту тексту. Слова *невимогливі, незаздрі* своїм значенням близько підходять до дієслова *прямує* (Ш 1). *Невимогливе, незаздре, коряве дерево виведе лісок до висоти* (Ш 4), в цьому, на думку поета, краса, тобто протиставлення *зовнішньої краси* : *некраси* насправді як *неплідність* : *плідність* виявило внутрішню красу.

Отже, можна здогадуватися, що текст І.Мадцинського виступає як неприйняття ронделя П.Тичини, точніше, самого характеру цієї поезії. У збірці вірш *Коряве дерево* вміщено між ронделями *В горах* та *Квітки*, обидва написані у вересні 1986 р., отже й наш вірш теж створений, скоріше за все, у цьому часі (пор. Ковач 1994, 28–29). Дуже ймовірно, що ця поезія мала для автора особливе значення, тому неважливо **коли** вона **написана**, важливо, **що** вона **таки написана**, думаємо: це програмний твір поета.

Найважливіше, що зближує, на нашу думку, вірші кнївського та прямицького поетів, — функціональна роль поезій; прикметно, що в

¹ Образ тополі у раннього П.Тичини виступав синонімом до поняття воля, недарма поет римував ці слова, пор. у *Хтось гладив ниви...* (1915р.), *Там тополі у полі на волі* (1916р.). Джерела цього образу, крім усього іншого, — тополя Т.Шевченка й тополя народних балад, ясна річ, у П.Тичини образ переосмислений відповідно до тогочасних умов суспільного життя, пор. у *Золотому гамоні* (1917р.) : *виростем!* — *сказали тополі* / : *бризем піснями!* — *сказали квіти* / : *розіллємось!* — *сказав Дніпро.* / *Тополі, квіти і Дніпро* (Тичина 1983, 85). У *Ронделі* (1920р.) перше слово тексту *мобілізуються* фактично розриває семантичний зв'язок із дотогочасним баченням/розумінням поетом образу тополі, хоча здебільшого лексика в поезії тичинівська, проте поєднання її засвідчує “обережне мислення” (Стус 1993, 50), відтак нетичинівський характер вірша (пор. у Зеров 1990, 504, Стус 1993, 34).

обох віршах ліричні герої вибудовують свої характеристики через образи дерев. Зважмо, що тексти обох поезій не дають жодних підстав для співвіднесення дерев розгляданих творів із образом світового дерева, тому інтересно, гадаємо, виявити функціональну близькість, подібність книжних із походження образів до образу народної культури, оскільки ці дерева для обох поетів визначають—таки, якщо не головні, то далеко не другорядні явища світу. Саме цим можемо пояснити той факт, що серед поезій І.Світличного знаходимо лише один вірш про людинодерева: ясна річ, *Ми — мужчини* (Яремі Світличному), нам не годиться говорити самим собі про таке, але тут мовлено на підтримку жінки (Світличний 1994, 413) у важкій ситуації; І.Мацінський, як здогадаємося, шукав у “корявому дереві” підтримки для самого себе (якщо, не помиляємося, подібних текстів у І.Мацінського теж небагато).

Найвірогідніше, що розглядані поезії постали внаслідок схожих обставин життя, про впливи на рівні цих творів не може бути й мови: вірші, сказати б, якраз авторські.

В один ряд сонет та рондель ставить і використання поетами класичної віршової форми та на позір зниженої лексики, наприклад: у І.Світличного *гайнути в вирії* (IV 2), у І.Мацінського — *цццьки, драптя* (II 1, 2), зрештою й прикметник *коряве*.

Поєднання класичної форми й зниженої лексики, слід думати, має показати, що високе й низьке в житті, як правило, тісно переплетені (в поезії І.Світличного енкамбемани не лише наближають інтонацію вірша до говірної, а й є одним із засобів створення емоційної напруги).

Розглядані вірші засвідчують духовну спорідненість та близькість двох українських поетів, Івана Світличного та Івана Мацінського.

Список скорочень

- Гр. — Грінченко Б. Словарь української мови. — Київ 1958. — Т.І–ІV.
СУМ — Словник української мови. — Київ 1970–1980. — Т.І–ХІ.
УНП — Українські народні прислів'я та приказки. — Київ 1963. — 792с.

Література

- Бача Ю. За і проти. — Кошпичі 1990. — С.40.
Зеров М. Твори в двох томах. — Київ 1990. — Т.2. — 564с.
Ковач Ф. Іван Мацінський 1922–1987 (штрихи до портрета) // Наукові записки Союзу русинів–українців Словацької Республіки. — Пряшів 1994. — №19. — С.23–35.

- Стус В. Феномен доби (сходження на Голгофу слави). — Київ 1993. — 96с.
- Тичина П. Зібрання творів у дванадцяти томах. Київ 1983. — Т.І. Поезії 1906–1934. — 736с.
- Світличний І. Серце для куль і для рим. — Київ 1990. — 584с.
- Світличний І. У мене — тільки слово. — Харків 1994. — 432с.
- Квятковский А. Поэтический словарь. — Москва 1966. — 376с.
- Мацинський І. Меридіани і паралелі. — Пряпів 1989. — 216с.

Кривий Ріг

Mykola Verbovyi. An image of a tree in the works of two poets.

In the article the author analyses the typological closeness of an image of a tree in the works of Ivan Svitlychnyi (1929–1992) and Ivan Matsyn's'kyi (1922–1987).